

DAMAT MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA

Prof.Dr. Belkıs ALTUNIŞ GÜRSOY

1954 yılında Erzurum'da doğdu. 1971'de Erzurum Kız Lisesinden ve 1975'te Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden birincilikle mezun oldu. Mezuniyet tezleri, "Ahmet Çağneroğlu'nun Derlemelerinin Sistematik İndeksi" ve "Hüseyin Rahmi Gürpınar'da Fantastik Unsurlar" olmak üzere iki tanedir. Erzurum Nenehatun Kız Öğretmen Lisesi'nde dokuz ay süren bir öğretmenlik devresinden sonra mezun oldu. Üniversitenin ilgili bölümüne asistan tayin edildi.

1976 yılının Temmuz ayında "Cenab Şebâbeddin'in Fünûn'da Çıkan Mensur Eserleri" konulu yüksek lisans tezini verdi. 1982 yılında "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatro Eserlerinden kadın" adlı teziyle doktor ünvanını aldı. 1985 yılında âlevî sebeplerle Erzurum'daki vazifesinden istifa ederek ayrıldı ve Ankara'ya geldi. 1986 yılından itibaren Gazi Üniversitesi'nin çeşitli fakülte ve yüksek okullarında Türk Dili Okutmanı olarak çalıştı. 1989 yılında aynı Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, Yeni Türk Edebiyatı sâhasında Yrd. Doç. Dr. olarak çalışmaya başladı. 1996'da Doçent oldu. 2002'de Profesör kadrosuna atandı. Halen aynı bölümde görev yapmaktadır.

Damat Mahmud Celâleddin Paşa, II. Mahmud ve Abdülmecid Han dönemlerinde elçilik, kaptanı deryalık, seraskerlik ve meclis-i vâlâ reislîği gibi görevlerde bulunmuş Halil Rifat Paşa'nın oğludur. Halil Rifat Paşa, Gürcü asıllı bir köle olup, Koca Hüsrev Paşa tarafından yetiştirilmiş bulunan yenilik taraftarı bir Osmanlı bürokratıdır. II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'la evlenen paşa, bu eşinin genç yaşta vefat etmesi üzerine hayatını İsmet Hanım'la birleştirir. Mahmud Paşa, 1853 yılında bu evlilikten doğar. Babasını iki yaşında iken kaybeden paşayı, bir müddet babasının kâhyası Ali Kemalî Paşa himaye eder. Tahsil hayatına yeni açılmış bir mektepte başlayan paşa, daha sonra evde özel hocalardan ders görerek yetiştirir. Önce Babıâli'deki kalemlerden birine devam eder ve akabinde Fethipaşa'nın delâletiyle Paris sefreti kâtipliğinde iki yıl görev yapar ve fransızcasını geliştirir. İlk evliliğini İffet Hanım'la gerçekleştiren paşa bu evliliğinden Rifat, Fuat ve Ali Bidar adında üç çocuk sahibi olur. Daha sonra Sultan Abdü-

Sağda Damat Mahmud
Celâleddin Paşa
solda babası
Damat Halil Rifat Paşa

laziz tarafından damat seçilerek Abdülmecid Han'ın kızı Seniha Sultan'la 28 Aralık 1876'da evlendirilir. Aynı gün rütbe-i ulâ sınıf-ı evvel payesine yükseltilir ve 20.000 kuruş maaş ile şûrâ-yı devlet üyeliğine atanır. 30 Mart 1877'de paşaya vezaret rütbesi verilir ve 18 Nisan 1878'de Adliye nazırlığı görevine getirilir. Paşa, Adliye Nezaretinde yeni düzenlemeler yapar. II. Abdülhamid'in cülûsu sebebiyle çıkarılan genel affın kapsamını genişletir. Cinayet suçundan müebbet hapse mahkûm olan kimselerin cezasının geçici kürek cezasına çevrilmesini temin eder. Mahkûmiyetinin üçte birini tamamlayan suçluların tahliyesini sağlar. Bu karar, bir genelge ile vilâyetlerle müstakil olarak idare olunan Cebel-i Lübnan, Kudüs, Elazığ, Kastamonu mutasarrıflarına da gönderilir. Paşa, Adliye Nezaretinin memur açığını kapatır. Yeni memurlar için yeni araç gereç alınmasını temin eder. Babıâli'nin aracılığı olmaksızın kurumların kendi aralarında yazışmalarını sağlar. Ayrıca Paşa'nın döneminde, mahkeme usûl ve kanunlarının zamanın ihtiyacına göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirten ve kısaca "adlî kanunlar hukuk ve ceza davaları olarak ay-

rı ayrı düşünölmeli, çeşitli konulardaki kanûnî boşluklar giderilmelidir" diyen bir rapor hazırlanır. Bir hukuk mektebi açılmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Bu rapora bağılı olarak "muhakeme usûl kanunu" düzenlenirse de, bu kanunla diğerkonun tekliflerinin hayata geçirilmesi uygun bir zaman ve masrafı gerektirdiğinden bu husus, ileride işlerliğe konulması kaydıyla askıya alınır. Paşa, küçük memurların maaşlarını bin bir zorlukla aldıkları bir dönemde, nazırlara ayrılmış olan yüksek tahsisâta dokunmaz.

Bu dönem içinde II. Abdülhamid'le paşanın çok iyi ilişkiler içinde olduğu bilinir. Paşa'ya büyük bir güven duyan Padişah, pekçok meselede onun fikrini almaktadır. Her gün neredeyse bir öğün birlikte yemek yeme derecesindeki bu yakın ilişki, bir Rum olan Kleanti Skalyeri ile Aziz Bey komitesinin ortaya çıkmasına kadar devam eder. Bu komite II. Abdülhamid'i tahttan indirerek, V. Murad'ı padişah yapmak için kurulmuş olup, üyeleri arasında Nakşibend kalfa, Ali Şefkatî Bey, Aziz Bey ve Seniha Sultan'ın kâhyası olan Hacı Bekir Efendi de bulunmaktadır. Şubat 1878'den itibaren faaliyetlerini artıran komite II. Reis Aziz Bey'in Çarşamba'daki evinde toplanır. Seniha Sultan'ın da bu grupla işbirliği içinde olduğu iddiaları vardır. Nakşibend kalfa, V. Murad'ın cariyelelerinden olup, saraydan çıkarılmış ve bir müddet başka yerlerde kaldıktan sonra Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın yanına yerleşmiştir. Ali Şefkatî Bey'in de Paşa'nın yakınlarından olduğu söylenir. Aslında Mahmud Paşa'nın bu grubtan ve faaliyetlerinden haberi yoktur. Fakat bu komiteyle ilgili olduğu hususun da padişaha gönderilen pusulalar neticesinde paşa adliye dairesinden azledilerek, 2 Ekim 1878'de şûrâ-yı devlet maliye dairesi üyeliğine atanır. Paşa, bu göreve fiilen başlamaz ve saraya karşı tavır alır. Bir devlet da-

iresinde görevli olmadıkları takdirde damatlara verilen sıhriyet maaşının ödenmesinde de sıkıntılar yaşanır ve düzenli ödeme yapılamaz. Paşa, dönemin hazinesinin malî sıkıntılarından kaynaklanan bu durumu, kendisini mağdur etme adına bir uygulama olarak görür. Ayrıca, bakanlıktan azledilmiş olmayı da hazmedememiştir. Padişah, paşanın Skalyeri – Aziz Bey komitesiyle alâkası olmadığını anlar ve damadına önce 1881'de murassa nişân-ı âli ve sonra 1889'da murassa nişân-ı mecdî verir. Daha sonra da Evkaf nezareti vermek istenirse de paşa bu teklifi reddeder. Bu arada paşa konağını şiir encümeni haline getirir. Üsküdar'daki Dizdar'ın kahvesi, Çiçekçi kahvehanesi, Balaban İskelesi'ndeki Paşababa kahvesi, Direklerarası'ndaki Alyanak Mehmet Efendi ve Kâzım Efendi kiraathaneleri, Şems kiraathanesi, Sarâfım kiraathanesi ve Kabakulak hanı gibi meclislerden sonra paşanın meclisi devrin ârif, zarif, şair tabiatlı zatlarını biraraya getirir. Üsküdarlı Talât ve Safî beyler ile Hersekli Ârif Hikmet Bey de bu meclisin müdavimleri arasına girer. Bir divan sahibi olup Âsâf mahlasıyla şiirler yazan Paşa'ya bu mahlası Manastırlı Faik Bey vermiştir. Paşa vaktinin bir kısmını oğulları prens Sabahaddin ve Lütfullah beylerin eğitimine hasreder. Abdurrahman Süreyya Bey, Kadınhanlı Emin ve Hoca Hayret efendiler, İsmail Safa, Sadık Belig, Muallim Feyzi ve Hüseyin Daniş gibi devrin önde gelen isimleri prenlere hoca olarak tayin edilir. Fransızca öğretmenlerinin yanı sıra meşhur kompozitör Çeza Heke de Sultanzadelere piyano dersleri verir.

Ayrıca paşa, devrin siyasî gidişatını yakından takip eder. Fikir, tenkit ve tavsiyelerini padişaha arzeden layihalar kaleme alır. Hem siyasî kimliği, hem de edebî kimliğiyle entellektüel tarihimizde yer alan paşa, Divanı'nda hayatından, sıkıntı-

larından, devrinden, kötü gittiğini düşündüğü devlet idaresinden acı acı şikâyet eder.

Peymâne-i çile dolu taşıdı.
Seylâb-ı belâ başımdan aştı

İrfân gibi bir sarâya girdim
Devrân ile bin belâyâ girdim

İrfân ile yek- sülâle çıktım
Ammâ ki zamânededen de bıktım.

Pencâha takarrüb etti sâlim
Çalmıştır sâ at-ı zevâlim

Yıllar yılı arz-ı hıdmet ettim
Her şey'i beyâna cür'et ettim

Tefhîm-i merâma çok çalıştım
Hüsrân-ı cihâna da alışımtım

Ta'zîmde hayli ettim itrâ'
Itrâ' ile akli nakli ihyâ

Sandım ki merâm olundu ismâ'
Hakk meş'âlesi edildi ilmâ'

Ancak işiten kulak ağırmış
Hayfâ ki felek meğır sağırmış

Savruldu emeklerim havâyâ
Hep çıktı netîceler hebâyâ

Yukarıdaki satırlarda Paşa, saraya intisap etmesinin kendisi için bir mutsuzluk vesilesi olduğunu ifade eder. Yıllar yılı hizmet verirken bütün doğru bildiklerini söylediğini belirtir. Fakat sözleri dinlenmediğinden emekleri boşa gitmiştir. Haksızlığa uğradığını düşündüğü için nevmid olan paşa, hem ferdî hayatı, hem de ülkenin siyâsî gidişinden muzdariptir. Ayrıca kendisine verilmesi gereken maaşları da alamamıştır. Paşa, padişaha hitaben öden-

Damat Mahmud
Celaleddin Paşa
Mısır'daki mücadele
günlerinde

meyen maaşlarının verilmesini isteyen tafsilâtlı bir mektup yazar. Bunun dışında Bağdat demiryolu ihalesinin İngiliz sermayedarlarının ortak olduğu bir şirkete verilmesi hususunda aracı olmak ister. Bu bahis şu şekilde cereyan eder: Mr. Maimon adlı İngiliz, prenslerin piyano hocası Heke'nin delâletiyle Sabahaddin ve Lütfullah beyleri ziyarete gelir ve kendisinin güçlü bir İngiliz grubunun vekili olduğunu söyler. Bağdat şimendifer imtiyazının bu grup namına alınması için Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın tavassutunu dolaylı yoldan rica eder. Bu gerçekleştiği takdirde İngiltere siyaseti Osmanlı lehine dönecek, imparatorluk maddî manevî büyük faydalar sağlayacaktır. Bu arada İngilizlerin ortak olduğu fakat aslında Macarların kurduğu Rechnitzer adlı bu şirketin, hattın Almanlara verilmesini engellemek için ortaya konmuş gayri ciddi bir teşebbüs olduğu iddiaları da ortaya atılır. Neticede imtiyaz Almanlara verilir. Bu durum paşanın öfke ve kırgınlığını katmerlendirir. Bu konudaki fikirlerini bildiği kadarıyla dört ayrı risale halinde padişaha arzeden paşa, bu hususu ayrıntılı

Damat Mahmud
Celaleddin Paşa

bir şekilde ele alıp, sebep-netice zinciri içinde değerlendirir.

Bu arada paşanın evinin gözetim altında tutulduğu, bu durumun da paşa ve âilesi üzerinde baskı yarattığı çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. Ülkenin gidişi ve siyasî meselelerle alâkalı olarak saraya sekiz ayrı layiha arzeden paşa, çabalarının karşılıksız kaldığını görür ve neticede iki oğluyla birlikte Avrupa'ya kaçmaya niyetlenir. Lord Salisbury vasıtasıyla kendisine ve iki oğluna başka isimler adına düzenlenmiş pasaportlar çıkartır. Birinci kaçma teşebbüsü akim kalır. İkinci teşebbüste İsviçreli Charlier, Beyoğlu'nda müzik âletleri ticareti yapan Alman Kornvendinger'in de yardımıyla Paquet şirketinin İstanbul temsilcisi Reboul ile anlaşır. Hazırlanan plân gereği 14 Aralık 1899'da Paşa, iki oğlu ile birlikte, Fenerbahçe'deki Belvü otelinin rıhtımında Charlier ile tesadüfen karşılaşmış gibi olur ve onun tarafından motor gezintisine davet edilir. Motor gezintisi yapar görünen grup, dikkat çekmemek için İstanbul yönünde seyreden vasıttan Ahırkapı açıklarında inip, Georgie vapuruna biner. Paşa ve oğullarının yanında Hüseyin Daniş Bey ile sadık bir hizmetkâr da vardır. Georgie vapuru kaptanı bu düzenden haberdardır. Kaçış hadisenin duyulması üzerine o gün İstanbul'dan ayrılan bütün trenler ile Kango vapuru durdurulup

aranır. Paris sefiri Münir Paşa vasıtasıyla Fransa hükümetine başvurularak, Paşa'nın iadesi istenir. Saray, Paşa'nın zayıflatılmış olan Jön Türk hareketini canlandıracağı korkusuyla çok büyük bir telâş gösterir. 20 Aralık 1899'da Marsilya'da karaya çıkan Paşa'yı, Marsilya'nın Osmanlı konsolosu aldığı talimat gereğince trene bindirip geri döndürmek ister. Paşa Marsilya sefiri Seyreddin Bey'in görüşme isteğini kabul etmese de, kendisine padişahın telgrafı okunur. Seyfettin Bey, Paşa'nın özel kâtipliğini üstlenen Hüseyin Daniş Bey ile görüşür. Paşa, Türkçe, Arapça ve Farsça bir gazete çıkararak padişahı serbestçe tenkit etmeyi plânladığını belirtir. Paşa'nın kendisini İngiliz politikasının propagandasına adanmış olmasının bedeli olarak bu ülkeden 12000 sterlin istediği iddia edilir. O, bu arada çocuklarını kaçırdığı, eşinin mücevherlerini çaldığı, menfaat teminine çalıştığı gibi ağır ithamlar karşısında kalır. Dönemin Avrupa basınının da bu firara büyük önem vererek, bu konuda yalan veya yanlış havadisler yazdığı bilinmektedir. Paris sefiri Münir Paşa, padişahın emrini bildirmek için Marsilya'ya ulaşırsa da paşaya yetişemez. Mahmud Paşa, ancak Paris'e geldiğinin ertesi günü Münir Paşa'ya randevu verecektir. Paşa Paris'e vardığında içlerinde Ahmed Rıza Bey'in de bulunduğu Jön Türkler tarafından karşılanır. Jön Türkler, bir Hanedan üyesinin iki oğluyla birlikte kendi saflarına katılmış olmasını yeni bir maddî imkân kaynağı ve itibar odağı olarak gördüklerinden bu iştiraki çok önemserler.

Paşa, Divanında Avrupa'ya gelişini:

"Bir yerde ki cehl hükümrândır
Ol yerde ziyâ-yı hakk nihândır

En sonra çekildim inzivâya
Geldim bugün işte Avrupa'ya

mısralarıyla ifade eder.

1 Ocak'ta Münir Paşa'yı hasta yatağında kabul eden Damat, mide ve böbreklerinden rahatsızdır. Seniha Sultan da paşanın bayılma hastalığı olduğunu söylemiştir. Paşa'ya akıl verenler Fransa'ya fazla güvenilmeyeceğinden bahisle, biran önce İngiltere'ye gitmesi tavsiyesinde bulunurlar.

5 Ocak 1900'da prens Sabahattin ve Lütfullah beyler Londra'ya giderlerse de, bu ülkede soğuk karşılanırlar. Paşa, sarayın geri dönmesi için gönderdiği aracılara farklı farklı isteklerde bulunur. Bu istekler genellikle maddî taleplerdir. Bağdat-Basra arasındaki bataklığın temizlenmesi, maaşının 300 liraya çıkarılması, oğullarının 150'er lira maaşla şûrâ-yı devlete tayini, kendisine 5000 lira yol masrafı verilmesi, yanında bulunan iki kişinin uygun memuriyetlere tayini gibi... Paşa, para sıkıntısı çektiğinden emlakini satmak isterse de, mallarına tek başına tasarruf hakkı olmadığı -eşinin hanedan mensubu olması sebebiyle- kendisine bildirilir. Münir paşa, sarayın talimatıyla paşanın para temin edebileceği bütün yolları tıkamaya çalışır.

Bilindiği üzere 1860'larda Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa gibi isimler meşrutiyet idaresini kurmak maksadıyla yeni Osmanlılar cemiyeti adıyla bir hareket başlatırlar. 1889'da Askeri Tıbbiy'e de İttihadî Osmanî adıyla bir teşkilât kurulur. İbrahim Temo, İshak Sü-kûtî, Mehmed Reşit, Apdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali bu teşkilâtın üyeleridir. Kendilerine Jön Türkler denilen bu teşkilat üyeleri II. Abdülhamid'i tahttan indirme amacını taşırlar. 1895'te Paris'e gelen Ahmet Rıza, Meşveret gazetesini çıkarmaya başlar. Teşkilâtın adı İttihad ve Terakki olarak değişir. Bu grubun önde gelen isimlerinden biri olan Mizancı Murad, sırasıyla Paris'e, Londra'ya ve Mısır'a ve tekrar Paris'e gider ve İttihad ve Terakki'nin lideri olur. Cemiyet Türkçe Mizan ve Türkçe Meşveret gazetesini çıkarır. Jön-

Damat Mahmud
Celaleddin Paşa
oğullarıyla

Türkler 1890'dan itibaren Paris, Cenevre ve Kahire'de teşkilatlanırlar. Sarayın gönderdiği Ahmet Celâleddin Paşa'nın çabaları sonunda Mizancı Murad Bey'in de aralarında bulunduğu bazı Jön Türkler geri dönerler. Teşkilâtın kan kaybettiği bir zamanda Mahmud Celaleddin Paşa'nın Paris'e gelmesi bu grupta bir canlanmaya yol açar. Saray ise bu ihtimali düşünerek, Paşa'yı geri getirmek amacıyla Nuri ve Turhan paşaları Paris'e gönderir.

Paşa, 1 Ocak 1900'de Meşveret'te yayımlanan ve Ahmet Rıza Bey'e hitaben yazılmış bulunan Fransızca bir mektup göndererek, Jön Türkleri yüksek takdir hisleriyle karşıladığını belirtir. Paşa, çeşitli gazetelerde padişaha yazdığı mektubu yayımlatır. Bu mektup, II. Abdülhamid'i ve etrafındaki insanları ağır bir dille eleştirmektedir. Devletin iyi bir donanmaya sahip olmayışının Girit'in kaybına ve Yunanlılarla savaşa sebep olduğunu söyler. Paşa, İstanbul'da geçirdiği son sekiz yıl boyunca sarayı devamlı surette ikaz etmiş, fakat hiçbir şeyi değiştirememiştir. O, ayrıca Müslüman-Türk olduğunu söyleyerek, dine ve milletine hizmet etmekten başka hiçbir maksadı olmadığını da belirtir. Ayrıca dışarda kaldığı müddet boyunca padi-

Damat Mahmud
Celaeddin
Paşa'nın oğlu
Prens Selahattin

şaha son derece ağır bir dille eleştiriler yönelten hakaret-âmiz mektuplar gönderir. Paşa, Le Matine gazetesinde yayımlanan bir makalede adalete ve halka hürriyet, gazetelerin sansürsüz olması, Avrupa'dan İstanbul'a serbestçe gazete ve kitap girebilmesi, 2000 civarındaki siyasî suçlunun serbest bırakılması, demiryollarının inşası, halka eğitim imkânı verilmesi gibi talepler sıralar ve bu talepler, gerçekleştiği takdirde geri dönebileceğini söyler. Paşa'nın, bu istekleriyle kendisine geri döndürmeye çalışan farklı araçlara ve basına yönelttiği taleplerinin uyuşmadığını söyleyebiliriz.

Paşa, iki oğluyla birlikte Paris'ten Cenevre'ye geçer. Roma'dan Cenevre'ye gelen İshak Sükûtî Bey, Osmanlı gazetesinin bütün hak ve sorumluluğunu paşaya takdim eder. Paşa da gazetenin masraf ve sorumluluğunu üzerine alır. İlk sayısı 1 Aralık 1897'de çıkan Osmanlı gazetesi sarayı sıkıntıya sokar. Girişilen çabalar sonunda

Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî, Tunalı Hilmi gibi isimler 12'şer lira aylık karşılığında padişaha muhalefete ara verirler.

Paşa 1 Nisan 1900'da Osmanlı Gazetesinde Abdülhamit Han'a hitaben yazdığı bayram tebriğinde çok ağır bir dille saraydaki bayram merasimini eleştirir. Prens Sabahaddin ve Lütfullah Beyler de müştereken sert ifadeli ikinci bir mektup yayımlarlar.

Cenevre'ye geçen paşa İshak Sükûtî ve diğer Jön Türklerle görüşür. Paris sefirimiz Münir Bey, Petersburg sefiri Turhan ve Brüksel sefiri Kara Todori Paşa, Damad'ı İstanbul'a geri döndürmek için çalışırlar. Fakat bu çabaları karşılık bulamaz. Nihayet padişah, Ahmed Celaeddin Paşa'yı Cenevre'ye gönderir. Mahmud Paşa, padişahın ayda sadece 5.000 lirayla yetinmesini ve millet meclisinin kurulmasını, dönüş şartı olarak talep eder. Padişahın bu teklifleri kabul etmediği takdirde istifa etmesi gerektiğini belirten tarzda ifadeler kullanır.

Saray, damadını yurda döndürmek için her yolu dener ve sonunda paşanın mallarının zabdedildiğini dair haberler duyulur.

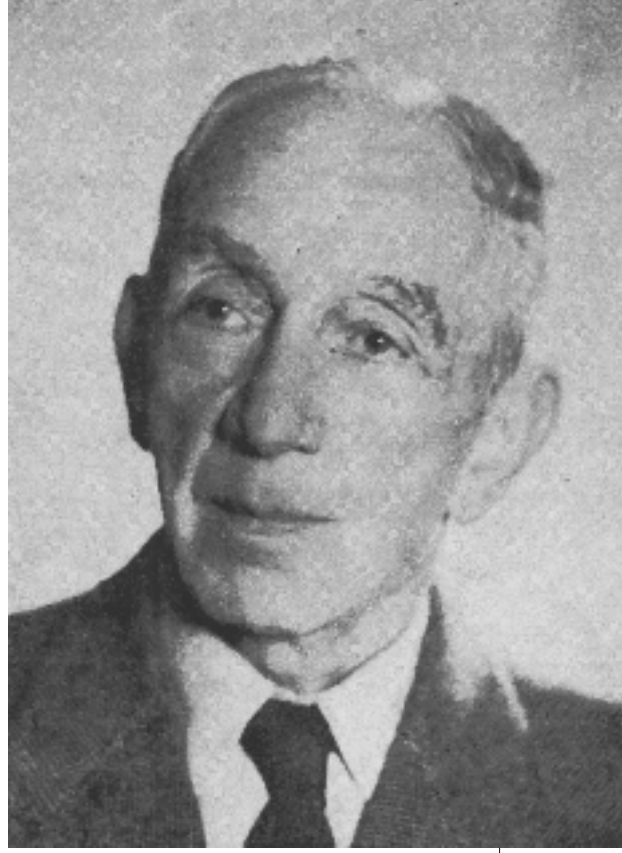
Paşa, bunun üzerine,

Seyyâr-ı ser'îm melevâna bakamam
Âriş eylemişem sâat ü âna bakamam
İndimde müsâvi gibi hestî vü adem
Ol râh-ı revim câna cihâna bakamam

diyerek, varlıkla yokluğu neredeyse eşit gördüğünü söyleyen mısralar dile getirir.

Paşa, dört gün kalmak üzere Cenevre'den Paris'e geçer ve oradan Osmanlı gazetesini İngiltere'de çıkarmak üzere 29 Mayıs 1900'da Londra'ya gider. II. Abdülhamid'in bu şehire gönderdiği araçlar da, paşayı ikna etmeyi başaramazlar. Paşa ve oğulları bir protesto telgrafı yayımlayarak Ermeni teşkilatlarına ortak hareket etme çağrısında bulunurlar. Paşa, II. Abdülha-

mid Han'ın 25. cülüs yıldönümünü kutlama faaliyetlerini eleştiren bir yazı yayımlar. Bu arada Seniha Sultan, İstanbul'daki konağında gözetim altında tutulur. Onun da bir Ermeni kadın kılığına girerek kaçacağı haberi yayılır. Seniha Sultan, eşine yazdığı mektupta Paşa'ya yanlış yolda olduğunu, bunda ısrar ederse, gerektiğinde evlatlarını feda ederek boşanabileceğini söyler. Saray, bazen tehditvârî bir üslûp kullanarak, bazen de yumuşak bir ifadeyle paşayı geri döndürmeye çalışır ve bu maksatla da paşanın İstanbul'daki kâhyası Salih Bey, Seniha Sultan'ın özel kâtibi Âgâh Bey gibi isimleri görevlendirir. Giderek sertleşen yazışmalar ve pazarlıklar II. Abdülhamid – Mahmud Paşa ile Seniha Sultan – Mahmud Paşa arasında devam edip durur. Paşa, eşine yazdığı mektupta kendisi adına hiçbir talebi olmadığını söyler ve "Ben kendim için zerre kadar birşey bir menfaat talep etmiyorum. Hiçbirşey istemiyorum. İsterlerse emlakimi de büsbütün zabtetsinler. Rütbe-i vezâretimi de ref' etsinler. Bunların nazarımda hiçbir ehemmiyeti yok. Ben necat ve selameti kendim için değil fakat vatanım için istiyorum. Bu hakikat ne zaman anlaşılacak" der. Mahmud Paşa, Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın himayesine başvurarak Mısır'a gider. Saray, Mehmet Münif Bey'i İskenderiye'ye göndererek paşayı takip ettirir. Paşa ve oğulları Kahire'de Hidiv'in misafiri olarak kalırlar ayrıca Hidiv her üçüne de 800'er lira maaş verecektir. Paşa, bu paranın 25 lirasını her ay Jön Türk cemiyetine vereceğini taahhüt ederse de sözünde duramaz. Padişah, Hidiv'den paşayı İstanbul'a göndermesini ister. Bu arada Ermenilerle bir takım Jön-Türkler birleşerek "Şafak Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurmuşlardır. Saray Hidiv'in isteklerini yerine getirerek bu meselede desteğini kazanmaya çalışır. Halidiye tarikatı şeyhlerinden Feyzullah Efendi'ye intisap etmiş olan paşa, Asâf

mahlasıyla yazdığı şiirlerini toplayan Divanı'yla, Tezkire-i ulemâ adlı eserini Kahire'de bastırır. Bu divan, bir yönüyle paşanın siyasî cephesini aksettirir. Osmanlı hükümetini ve devlet ricalini eleştirir mahiyette manzumeler ihtiva eder ve bilhassa Bahriye nazırı Hasan paşa aleyhinde kaleme alınmış satırlar dikkati çeker. Ayrıca bu divanın içinde Racine'in Britanikus adlı trajedisinden tercüme edilmiş bir kısım mevcuttur. Bu kısmın başında trajedinin tamamının neşredileceği de belirtilir. Ayrıca Divan'da Arapçadan tercüme edilmiş gazeller yer alır.

Mahmud Paşa ve oğullarının Kahire'ye gelişi bu şehirdeki Jön Türklere güç verir. Sabahaddin ve Lütfullah Beyler "Umûm Osmanlı Vatandaşlarımıza" adıyla Osmanlı gazetesi'nde bir beyanname yayınladılar. Bu beyanname, Jön Türklerin tamamını fikir birliği içinde olmaya çağırırlar. Ayrıca bütün Osmanlı vatandaşlarının din ve milliyet farkı olmaksızın birleşip,

Damat Mahmud
Celaleddin Paşa 'nın
küçük oğlu
Ahmed Lutfullah

Damat Mahmud
Celaledin Paşa
ölüm döşeğinde

genel bir meclis toplamaları gerektiğini, imparatorluğun modernleşme dönemine yeni girdiğini belirtirler. Bu arada Marekeşli bir şeyhten alınan fetva Osmanlı gazetesinde yayımlanır ve Abdülhamid'in hal edildiği kamuoyuna duyurulur. Arkasından da Reşad Han adına hutbe okutulur.

Saray, yine paşayı geri döndürme çabalarına devam eder. Bu maksatla Kahire'de bulunan Ahmed Celâleddin Bey, paşanın çevresindeki insanları geri döndürmeye çalışır. Paşa'nın özel kâtibi Hüseyin Daniş Bey, ikna olarak İstanbul'a döner. Hidiv de onları İstanbul'a gitmeleri hususunda ikna çalışır. Hidiv ile araları bozulan paşa ve oğulları yeniden para sıkıntısı çekmeye başlarlar. Sıkışık bir zamanlarında Osmanlı Bankası'nda 1000 lira alacakları olduğunu öğrenirler. Sabahaddin ve Lütfullah Bey'ler bu paranın bir kısmını alarak Marsilya'ya giderler. Paşa, Lord Cromer ile görüşerek Mısır'da bulunduğu süre içinde İngiliz desteğini ve güvenini kazanır. Hidiv, Mısır'da bulunan Jön Türklerden dokuzunu geri dönmeye ikna etmiş, kalanlarını ise iknaya çalışacağını belirtmiştir. Paşa ise şimdiye kadar Hidiv'den aldığı 8000 liraya ilâveten 1500 lira daha ister ve ileride padişah'tan koparacağı parayla borcunu ödeyeceğini belirtir. Hidiv, bu parayı vermediği gibi, paşanın bu taleple gönderdiği adamını da kovar. Paşa, Fransa'ya gider. Paşa ve oğulları ile diğer bazı Jön Türkle-

rin Mısır safahati ile ilgili bahisleri, Bekir Fahri'nin otobiyografik bir roman olan Jönler adlı eserinde bulabiliriz. Paşa'nın Mısır'da kaldığı süre içinde Osmanlı idaresi, iki defa Mısır makamlarına müracaat ederek, firarilerin iadesini istemişse de olumlu sonuç alamamıştır. Sağlık problemleri sebebiyle Paris'in havasını kaldıramıyan paşa, Korfu'ya gider. Osmanlı-Yunan ilişkilerinde bir gerginlik yaratan bu durum, Yunan hükümetinin 5000 frank karşılığında Paşa'nın Korfu'dan kendi rızasıyla ayrılmasıyla neticelenir. Paşa, Osmanlı gazetesi'nde Korfu'dan çıkarılışını protesto eden bir yazı yayımlar. 9 Haziran 1901'de Osmanlı Devleti Avrupa'ya kaçan ve devlet aleyhinde yayın yapan şahısları mahkûm etme kararı alır. Bu kimseler yakalandıkları takdirde tutuklanacaklardır. Bu amaçla Avrupa'daki sefaretlere birer telgraf çekilir. 1899'da Roma'da uluslararası bir konferans tertip edilir. "Roma Anarşist Konferansı"nın hükümlerinin Jön Türkler için uygulanmasını Avrupa devletlerinden isteyen saray, bu yolla onların bir araya gelmelerini önlemeye ve gittikleri her ülkeden sınırdışı edilmelerini temine çalışır. Bilhassa Mahmud Celâleddin Paşa'nın hiçbir Avrupa ülkesinde barınmamasını sağlamak yoluna gider. Ocak 1902'de İtalya'ya giden paşa, Roma'daki otelde kaldığı dört gün boyunca İtalyan polisinin gözetimi altında tutulur ve neticede kiraladığı bir eve taşınır.

Bu arada Prens Sabahattin ve Lütfullah beyler kongre hazırlıklarını yürütürler. Onlar bu hazırlıkları yürüttükleri esnada zayıf, dağınık ve birbiriyle anlaşamaz durumdaki bütün Jön Türk gruplarını içine alan bir kongre toplanmasını isteyen Mahmud Celaledin Paşa ile prensler, böylesine bir anlayışla kongre davetini gerçekleştirirler. Baba ve oğulları, hem büyük devletlerin ilgisini çekmek, hem de İngiltere desteğini sağlamak adına bu

kongreyi bir fırsat addederler, kongre üyelerinin yol masraflarını Sabahattin Bey karşılar. Bu parayı, bazı İngiliz sermayedarlarından borç alarak temin ettiği bilinmektedir. Sefir Münir Paşa kongrenin Paris'te toplanmasını engellemek için Fransa hükümeti nezdinde teşebbüste bulunur. Fransa dışişleri bakanı Delcasse ile Paris polis müdürü kongrenin toplanmasına izin vermezler. Bu durumda Jön Türkler Fransız kamuoyunun dikkatini özgürlük problemi üzerine çekerler. Ermeni krizi de ortamı yumuşatır. Kısa zamanda hava Jön Türklerin lehine değişir. Fransa içişleri bakanının izniyle 4-9 Şubat 1902'de Fransız hükümeti âyân üyesi Le Feure Pontalis'in evinde I. Jön Türk kongresi toplanır. Kongrenin fahri lideri Mahmud Paşa'dır. Kongrenin başkanlığına ise Prens Sabahaddin Bey seçilir. Başkan yardımcıları ise Rum Sathas ile Ermeni Sissina'dır. Kongreye 70'in üzerinde üyenin katıldığı söylenmektedir. Konuşma dili Türkçe ve Fransızca olan kongrenin asıl gayesi padişaha muhalif olmak ve rejimi değiştirmektir. Kongrede iki farklı görüş ortaya çıkar. Sabahattin Bey grubu Osmanlı devlet düzeniyle, yeni bir anayasanın teşkilinin ancak Avrupa devletlerinin yardımıyla gerçekleşebileceğini savunur. Ahmet Rıza Bey grubu ise yabancı müdahalesini reddeder. Beş ayrı oturum yapılır. Ermeniler kendileri için esas olanın millî bağımsızlıkları olduğunu belirterek, anayasa değiştirmeyi tek hedef olarak kabul edemeyeceklerini söylerler. Vilâyet-i Sittenin Osmanlı Anayasası'na bağlı kalmasını istemediklerini dile getirirler. İsmail Kemal Bey, bu grubu bağımsız olarak değil de, Osmanlı olarak kabul ettiklerini söyleyince Ermeniler kongreyi terkederler. Sabahaddin Bey ile Ahmet Rıza Bey'in aralarındaki fikir ayrılığı sebebiyle ortak bir noktaya varılamaz. Kongrede çoğunluğun desteğini yanına alan Prens Sabahaddin ve taraf-

Damat Mahmud
Celaleddin Paşa
soldaki oğlu Ahmed
Lutfullah
sağdaki kardeşi Bekir Bey

tarları Osmanlı Hürriyet-Perverân Cemiyeti adıyla yeniden teşkilatlanmaya karar verirler.

Brüksel'e geçen Paşa'nın hastalığı iyice ilerler. Bazı kaynaklar onun albümin öriden, bazı kaynaklarsa üremiden muzdarip olduğunu belirtirler. Hastalığı ile ilgili olarak:

"Lokmân geçinen nice tabîbân
Etti beni fenn-i tıbbâ kurbân"

der ve talihinden acı acı şikâyet edip,

"Tâli' vatanımdan yine dâr etti beni
Bîçâre vü bî-hâb u huzûr etti beni

Güldürmedi bir gün beni ber-vefk-i merâm

Bir heykel-i giryân-ı fütûr etti beni"

demektedir.

Kâhya Salih Bey, Paris sefiri Münir Paşa'nın da talep ve yardımıyla iki doktor nezaretinde özel bir trenle paşayı İstanbul'a götürmeye hazırlanır. Babasını ziyarete gelen Sabahaddin Bey, bu kararın hayata geçirilmesini önler. Mahmud Paşa, oğlunun yalvarmaları neticesinde İstanbul'a dönmekten vazgeçer ve 17 Ocak 1903'de Brüksel'de vefat eder. II. Abdülhamid Han, cenazenin geri getirilmesini isterse de, oğulları ülkede meşrutiyet ilân

edilmedikçe onu geri vermeyeceklerini söylerler. Cenaze Paris'teki La Pere-lachaise'de Türklere ayrılan kısma gömülür. Paris sefirimiz Münir Paşa, naşın paşanın eşi Seniha Sultan tarafından istendiğini belirtir ve cenaze merasimi sırasında bazı dini gerekçelerin yerine getirilmediğini ileri sürerek dava açarsa da, olumlu bir karar çıkarmaz. Cenaze merasimi, Jön Türklerin mitingine dönüşür. Sami Paşazade, Ahmet Rıza ve Hüseyin Siret beylerin hazırladığı ateşli konuşma metinleri paşanın mezarı başında okunur ve bu metinler Osmanlı gazetesinde basılır. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 23 Ağustos 1908'de paşanın Paris'teki mezarı başında toplanan Jön-Türkler bir anma toplantısı düzenlerler. Sabahaddin Bey, paşanın naşını mezarından çıkararak trenle Marsilya'ya götürür ve orada Senegal vapuruna bindirir. Sabahaddin Bey'i ve naşı karşılamak üzere İstanbul'dan Çanakkale'ye bir heyet gönderilir. İttihat ve Terakki Erkânı, Ermeni ve Rumların kiraladıkları on kadar vapur ve İran heyeti de bu karşılamada hazır bulunur. 1 Eylül'de Prens Maria vapuruyla 70 kişilik bir karşılama heyeti Çanakkale'ye gider. Bakırköy ve Yenikapı Ermenileriyle, Vanlı ermeniler de birer özel vapur kiralarlar. Bahriye Sıbyan bandosunun da eklendiği, Bahriye ve Tophane mızıkası bu vapurlarda hazır bulunur. Alay, Hürriyet marşı eşliğinde önce Kuruçeşme'de Seniha Sultan'ın konağı önünden geçer ve arkasından milli marşlar eşliğinde Sarayburnu'na doğru yol alır. Maria Vapuru 2 Eylül sabahı Senegal Vapurunu karşılar. Sabahaddin Bey ve cenaze Maria Vapuruna alınır. Çanakkale'den İstanbul'a gelinceye kadar pekçok tezahürat ve merasim yapılır. Kiralanmış pek çok özel bot, vapur, kayık ve sandallarla halk da bu törene katılır. 3 Eylül sabahı cenaze, Maria Vapurundan alınarak Fettan adlı bir istimbota konur ve büyük bir merasimle Eyüb'deki

âile kabristanına defnedilir.

Böylelikle paşanın söylediği,

"Pây lağzîde isem de vatanımdan bir gün
Yine dil-şâd olacaktır dönüşümden med-
fen"

mısralarının taşıdığı mana gerçekleşmiş olur.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın siyasî ve edebî kimliğiyle bizim kültür hayatımızda bir yer işgal ettiğini daha önce söylemiş-tik. Divanı, otobiyografik karakterli pekçok manzume ihtiva etmesiyle, devrin atmosferini yansıtan özellikleriyle önem taşır. Paşa, sıkıntı ve şikâyetlerini, hayatının zembereğini teşkil eden meselelerini divanına taşımıştır.

Paşanın siyasî kimliği ise Osmanlı'nın çok keskin bir dönemde olduğu bir dönemde öne çıkmakta, sarayı Avrupa'ya kaçtığından itibaren dört yıl boyunca sürekli olarak meşgul etmektedir. Paşanın ve oğullarının Jön Türk hareketine verdikleri destek önemlidir. Hanedan üyelerinin padişah muhalifi bir siyasî yapılanmada yer alışı, içerde ve dışarda hareketin seyrini değiştirmiştir. Bu bakımdan bu desteğin değeri büyüktür. Diğer yandan paşa ile ilgili yazışmalarla, paşanın bizzat kaleme aldığı layiha, telgraf ve mektup metinleri incelendiğinde, aslında onun bu hareketinin saraya ve padişaha karşı şahsî kırgınlık, kin ve öfke temeline dayanan bir tepki çıkışı olduğu düşünülebilir. Paşanın, Avrupa'ya kaçtığına neyi nasıl yapacağı konusunda net bir fikre sahip olmadığı söylenebilir. Hadiselerin akışı, zamanenin getirdikleri onu bu yönde şekillendirmiştir. Nitekim aracılara, mektup ve telgraflara verdiği cevaplar çok da tutarlı değildir. Paşanın, yabancılarla, bilhassa İngilizlerle bu kadar çok işbirliğine girmesi de sağduyulu bir siyaset adamı olmadığını gösterir. O, Osmanlı'nın ve dünyanın gidişatını geniş bir perspektifle değerlendirmemiş,

Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki emelleriyle, azınlıkların gerçek niyetlerini görememiştir. Şahsî bir tepkiden yola çıkarak, kör bir inatla hareket etmiş; Jön Türklere verdiği destekle belki de kaçınılmaz olan tarihî seyri hızlandırmıştır, diyerek sözlerimize nokta koyuyoruz.

KAYNAKÇA

1- Akşin, Sina, Jön Türkler ve İttihat Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987
Bekir Fahri, Jönler, Matbaa ve Kütüphâne-i Cihan, İstanbul 1326

2- Cevdet Paşa, Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları, Hilâl Matbaacılık, İstanbul 1977

3- Ceylan, Ömür, (Âsâf) Damat Mahmud Celâleddin Paşa, Hayatı, Edebi kişiliği ve Divanının Transkripsiyonlu metni, basılmamış yüksek lisans tezi, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1994

4- Ege, Nezahat Nurettin, Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaları, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1977

5- Hanioglu, M. Şükrü, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

6- İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1987

7- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Son Asır Türk Şairleri, C.I. Haz. Müjgân Cunbur, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 76-89

8- Kocabaş, Süleyman, Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı, Vatan Yayınları, İstanbul 1991

9- Kuran, Ahmet Bedevî, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul 1945

10- Kuran, Ahmet Bedevî, Damat Mahmud Paşa, Resimli Tarih Mecdûsası, sayı 31, cilt 3, Temmuz 1952, s. 1613-1616

11- Kutay, Cemal, Prens Sabahaddin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki, Tarih Yayınları, İstanbul 1964

12- Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İletişim Yayınları, Ankara 1964

13- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1995

14- Satar, Figen, Damat Mahmud Celâleddin Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Mücadelesi, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000

15- Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul 1979

16- Tütengil, Cavit Orhan, Prens Sabahattin, Geçit Yayınları, İstanbul 1954

17- Tütengil, Cavit Orhan, Vedat Gün-yol, Prens Lütfullah, Çan Yayınları, İstanbul 1977

Mahmud Celaleddin Paşa'nın lahdi